

Zaburzenia behawioralne i emocjonalne dzieci więźniów w środowisku rodzinnym

Behavioral and emotional problems of prisoners' children in the family environment

Aneta Domżańska¹, Bartłomiej Skowroński¹, Tomasz Wołańczyk²

¹ Uniwersytet Warszawski, Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji,
Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji

² Warszawski Uniwersytet Medyczny, Klinika Psychiatrii Wieku Rozwojowego

Summary

Aim. The aim of the present study was to investigate the links between parental incarceration and the level of behavioral and emotional problems in children of incarcerated fathers, based on the information provided by parents.

Method. The subjects were a group of prisoners' children and two control groups. The criterion group consisted of prisoners' children ($N = 72$) brought up in families with an increased level of dysfunction and problem behaviors. The first control group (I) was composed of children ($N = 76$) brought up in complete families; the level of problem behavior in these families and the level of these children's resiliency was similar to that of prisoners' children (i.e., the criterion group). The second control group (II) was composed of children from complete families ($N = 98$). In these families, problem behaviors were not present at all or their level was very low, and the children's level of resiliency was significantly higher compared to prisoners' children and children from control group I. To measure behavioral and emotional problems, the version of Thomas Achenbach's questionnaire that is meant to be completed by parents: namely, the Child Behavior Checklist (CBCL) was used.

Results. The level of behavioral and emotional problems in prisoners' children turned out to be significantly higher in all categories of problems compared to their peers from complete families.

Conclusions. The results of the study indicate that parental incarceration is an additional factor increasing behavioral and emotional problems. The results of our study make it reasonable to suspect that parental incarceration affects girls more strongly than it affects boys.

Słowa kluczowe: zaburzenia emocjonalne i behawioralne, dzieci więźniów, rodzic w więzieniu

Key words: behavioral and emotional problems, prisoners' children, parental incarceration

Wprowadzenie

Optymalna i całościowa diagnoza funkcjonowania dziecka obejmuje ocenę jego zachowania w różnych środowiskach, a jednym z nich jest niewątpliwie środowisko rodzinne, w którym dzieci i młodzież spędzają relatywnie najwięcej czasu. W literaturze zagranicznej badania poziomu nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych wśród dzieci więźniów były przeprowadzane z wykorzystaniem niezwykle popularnego i rozpowszechnionego na świecie kwestionariusza dla rodziców autorstwa Thomasa Achenbacha (*Child Behavior Checklist – CBCL*), który stanowi listę kontrolną służącą do oceny zachowania dziecka dokonywanej przez jego opiekuna [1]. Problematykę zaburzeń emocjonalnych i behawioralnych wśród dzieci osób osadzonych podjęło szereg zespołów badawczych [2–6].

Dotychczas przeprowadzone badania pozwoliły wyciągnąć wniosek, że dzieci inkarcerowanych rodziców ujawniły wyższy poziom nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych. Jednakże to chłopcy charakteryzowali się istotnie wyższym poziomem nasilenia zaburzeń eksternalizacyjnych aniżeli dziewczęta, a z drugiej strony dziewczęta ujawniły istotnie wyższy poziom nasilenia zachowań internalizacyjnych [2]. Rezultaty badań Kjellstrand i wsp. [4] wykazały, że nie wszystkie dzieci inkarcerowanych rodziców wykazują podwyższony poziom nasilenia zaburzeń, bowiem w obrębie tej grupy funkcjonują również dzieci i młodzież o niskim poziomie zachowań eksternalizacyjnych. To zaś może sugerować, że sam fakt inkarceracji rodzica nie warunkuje wystąpienia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych wśród dzieci więźniów. Niektórzy badacze wskazują, że wystąpienie zaburzeń zależy od interakcji czynników ryzyka i czynników ochronnych [7], a w szczególności przewagi czynników ryzyka nad czynnikami ochronnymi [8].

Zdaniem badaczy jednym z najważniejszych czynników ochronnych są pozytywne postawy rodzicielskie rodziców, a w szczególności matek [4]. Do podobnych wniosków doszli Vera i wsp. [6], którzy ustalili, że wyższemu poziomowi negatywnych postaw rodzicielskich towarzyszy wyższy poziom zaburzeń emocjonalnych i behawioralnych u dzieci. Z kolei Slaughter i wsp. [5] dowiedli, że oprócz zaangażowania ojca, które obniża poziom eksternalizacji u chłopców i internalizacji u dziewcząt, dodatkowym czynnikiem warunkującym występowanie zaburzeń jest również status społeczno-ekonomiczny rodziny.

Oprócz czynników środowiskowych funkcję kompensującą bądź redukującą wpływ czynników ryzyka wystąpienia zaburzeń odgrywają także czynniki indywidualne, rozumiane jako zasoby indywidualne jednostki. Przyczyniają się one do zmniejszenia prawdopodobieństwa wystąpienia zachowań problemowych lub zminimalizowania stopnia ich intensywności [9]. Ogińska-Bulik i Juczyński [10] wśród czynników indywidualnych jednostki wymieniają: wysokie nasilenie poczucia własnej wartości i skuteczności, poczucie koherencji, niektóre cechy osobowości, łagodne usposobienie, radzenie sobie ze stresem i trudnymi emocjami, dobre relacje interpersonalne i optymizm.

Reasumując, zasoby indywidualne jednostki i funkcjonowanie najbliższego środowiska są czynnikami, które warunkują poziom zaburzeń behawioralnych i emocjo-

nalnych wśród dzieci osób osadzonych. Pytanie o wpływ samej inkarceracji rodzica na występowanie i nasilenie zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych ich dzieci pozostaje wciąż otwarte. Można założyć, że odbywanie kary pozbawienia wolności przez ojca stanowi czynnik pogłębiający nasilenie zaburzeń u dzieci.

Material i metoda

Badania miały na celu określenie związku między osadzeniem ojca a nasileniem zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych u dzieci, ocenianych na podstawie informacji uzyskanych od rodziców. Sformułowano dwa problemy badawcze: P_1 – jakie są różnice w zakresie nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych między (1) dziećmi ojców przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej a (2) dziećmi z rodzin pełnych o podobnym poziomie nasilenia zachowań dysfunkcyjnych/problemowych i podobnym poziomie prężności psychicznej dzieci oraz (3) ich rówieśnikami z rodzin pełnych, lecz z niższym poziomem dysfunkcji w rodzinie i wyższym poziomem prężności u dzieci w porównaniu z grupą kryterialną i pierwszą grupą kontrolną; P_2 – jakie są różnice między chłopcami a dziewczętami w zakresie nasilenia zaburzeń eksternalizacyjnych i internalizacyjnych.

Określono następujące hipotezy badawcze: H_1 – poziom nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych dzieci ojców przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej jest istotnie wyższy w zakresie wszystkich kategorii zaburzeń w porównaniu z ich rówieśnikami z obu grup kontrolnych (innymi słowy, zakładamy, że sama inkarceracja rodzica stanowi dodatkowy czynnik ryzyka wystąpienia i nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych); H_2 – u chłopców występuje wyższy poziom zaburzeń eksternalizacyjnych, u dziewcząt zaś wyższy poziom zaburzeń internalizacyjnych.

W badaniach mierzono następujące zmienne/grupy zmiennych: zaburzenia behawioralne i emocjonalne u dzieci, prężność psychiczną dzieci, zachowania dysfunkcyjne i problemowe w rodzinie oraz zmienne demograficzne.

Zaburzenia behawioralne i emocjonalne

Zaburzenia behawioralne i emocjonalne mierzono za pomocą kwestionariusza Thomasa M. Achenbacha dla rodziców (*Child Behavior Checklist*). Narzędzie to zostało zaadaptowane do warunków polskich przez T. Wolańczyka [11]. W prezentowanych badaniach wykorzystano wersję dla rodziców (CBCL), w której to rodzic dokonuje oceny funkcjonowania dziecka (w wieku od 4 do 18 lat), a w szczególności jego kompetencji i umiejętności (część I) oraz dotyczących go problemów emocjonalno-behawioralnych (część II). Kwestionariusz umożliwia ocenę nie tylko występujących problemów, ale też możliwości czy kompetencji dziecka, zakresu jego aktywności pozaszkolnych oraz relacji rówieśniczych. Wersja ta jest wypełniana przez oboje rodziców lub opiekunów [11].

Do pomiaru rzetelności narzędzia zastosowano metodę rzetelności zgodności wewnętrznej oraz korelację skal problemowych z wynikiem całkowitym. Obliczono współczynniki alfa Cronbacha dla każdej ze skal. Wartości alfa Cronbacha wyniosły

od 0,50 dla „Zaburzeń myślenia” do 0,95 dla całkowitego wyniku zachowań problemowych. Skorelowano też poszczególne skale z wynikiem całościowym. W każdym wypadku uzyskano istotne statystycznie wartości współczynnika korelacji między wszystkimi skalami problemowymi a wynikiem całkowitym zachowań problemowych, co świadczy o rzetelności narzędzia [11]. Wyniki uzyskane w CBCL okazały się istotnie statystycznie wyższe w grupie klinicznej, którą tworzyły osoby z diagnozą psychiatryczną, niż w grupie kontrolnej, co przesądza o satysfakcjonującej trafności kryterialnej diagnostycznej badanego narzędzia [11].

Prężność

W badaniach wykorzystano *Skalę prężności psychicznej* dla dzieci i młodzieży – SPP-18 N. Ogińskiej-Bulik i Z. Juczyńskiego. Prężność jest czynnikiem umożliwiającym rozwój w warunkach doświadczania sytuacji trudnych [12–14], może zatem odgrywać rolę czynnika ochronnego przed wystąpieniem zaburzeń. Uwzględnienie prężności umożliwiło kontrolę tej zmiennej, co było ściśle związane z przyjętym planem badawczym (quasi-eksperymentalnym). Dobór został dokonany na podstawie wartości średniej w zakresie ogólnego wyniku prężności. SPP-18 pozwala na dokonanie oceny poziomu prężności dzieci i młodzieży w wieku od 12 do 19 lat. Alfa Cronbacha dla całej skali wyniosła 0,82. Oszacowano również trafność skali przez korelację z innymi konstruktami. Okazało się, że im wyższe nasilenie prężności, tym większa skłonność jednostki do radzenia sobie ze stresem przez aktywne radzenie sobie i planowanie, a także, choć w nieco mniejszym stopniu, przez poszukiwanie wsparcia społecznego, i jednocześnie mniejsza tendencja do wyboru takich strategii, jak zaprzestanie działań, obwinianie się czy zaprzeczanie [10].

Zachowania dysfunkcyjne/problemowe w rodzinie

Zachowania dysfunkcyjne/problemowe w rodzinie mierzone były za pomocą kwestionariusza ankiety własnego autorstwa. Zmienna ta stanowiła, poza prężnością, dodatkowe kryterium doboru dzieci do grupy kontrolnej. Na początku utworzono pulę itemów, które miały mierzyć zachowania dysfunkcyjne i problemowe występujące w rodzinie. Pełną listę itemów przedstawiono sędziom kompetentnym ($N = 5$), którzy ocenili, w jakim stopniu każda pozycja skali odzwierciedla dysfunkcję [15]. Dla każdej pozycji kwestionariusza obliczono wartość współczynnika trafności treściowej CVR na podstawie wzoru podanego przez Lawhse’a. Według Lawshe’a [16] w wypadku 5 sędziów kompetentnych minimalna wartość wskaźnika CVR powinna wynosić 0,99. Kryterium to spełniło 46 pozycji testowych. Każda pozycja została wyposażona w trzystopniową skalę porządkową pomiaru: „często”, „czasami”, „rzadko bądź nigdy”. Pozycje skali były ujęte zarówno w kategoriach pożądanых wychowawczo (np. „Mama przytula mnie”), jak i niepożądanych wychowawczo, które obejmują takie kategorie, jak: uzależnienia, agresja, przemoc itp. (np. „Jestem świadkiem kłótni między rodzicami”). Osobami wypełniającymi kwestionariusz były dzieci i młodzież (po uprzednim wyrażeniu zgody na ich udział przez ich rodziców).

Zmienne demograficzne (płeć i wiek) mierzone były za pomocą kwestionariusza ankiety.

Badana próba

Zbadano grupę dzieci osób osadzonych i 2 grupy kontrolne. Grupę kryterialną tworzyły dzieci ojców odbywających karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym/areszcie śledczym, wychowujące się w rodzinach o zwiększonym nasileniu zachowań dysfunkcyjnych/problemowych ($N = 72$). Pierwszą grupę kontrolną (I) współtworzyły dzieci i młodzież wychowujące się w rodzinach pełnych ($N = 76$), gdzie poziom zachowań dysfunkcyjnych/problemowych w rodzinie, a także poziom prężności psychicznej dzieci jest zbliżony do poziomu grupy dzieci więźniów (grupy kryterialnej). Drugą grupę kontrolną (II) stanowiły dzieci i młodzież z rodzin pełnych ($N = 98$), w których z kolei zachowania dysfunkcyjne/problemowe nie występują bądź są na bardzo niskim poziomie nasilenia, a poziom prężności dzieci jest istotnie wyższy w porównaniu z dziećmi osób osadzonych i dziećmi z I grupy kontrolnej.

W tabeli 1 podano średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe dla wieku badanych dzieci, z uwzględnieniem podziału na płeć.

Tabela 1. Wiek i płeć dzieci więźniów i ich rówieśników z grup kontrolnych

Dzieci więźniów				Dzieci z rodzin pełnych z dysfunkcjami (grupa kontrolna I)				Dzieci z rodzin pełnych bez dysfunkcji (grupa kontrolna II)			
Dziewczęta (N = 35)		Chłopcy (N = 37)		Dziewczęta (N = 44)		Chłopcy (N = 32)		Dziewczęta (N = 67)		Chłopcy (N = 31)	
M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
15,22	2,35	14,64	2,12	15,36	1,27	14,62	1,93	14,76	1,67	14,77	1,58

Grupa dziewcząt z rodzin bez dysfunkcji ($N = 67$) jest najliczniejsza, a najmniej liczna jest grupa chłopców z tej samej grupy ($N = 31$). Grupa chłopców z rodzin pełnych z dysfunkcjami (I grupa kontrolna) charakteryzuje się najniższą średnią wieku ($M = 14,62$; $SD = 1,93$), najwyższą zaś grupa dziewcząt również z I grupy kontrolnej ($M = 15,36$; $SD = 1,27$).

Dobór próby

W badaniach wzięły udział trzy grupy: grupa kryterialna i dwie grupy kontrolne. Kryteria doboru do grup zostały przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Kryteria doboru osób badanych do grup: kryterialnej i grup kontrolnych

Kryteria	Grupy		
	Grupa kryterialna (N = 72)	I grupa kontrolna (N = 76)	II grupa kontrolna (N = 98)
Struktura rodziny	rodzina niepełna ojciec przebywa w jednostce penitencjarnej	rodzina pełna ojciec nie przebywa w jednostce penitencjarnej	rodzina pełna ojciec nie przebywa w jednostce penitencjarnej
Występowanie dysfunkcji w rodzinie	poziom zbliżony do poziomu I grupy kontrolnej	poziom zbliżony do poziomu grupy kryterialnej	brak lub niskie nasilenie
Prężność	poziom zbliżony do poziomu I grupy kontrolnej	poziom zbliżony do poziomu grupy kryterialnej	poziom prężności istotnie wyższy od poziomu prężności pozostałych grup

O takim doborze osób do poszczególnych grup zadecydowała potrzeba kontrolowania zmiennych, które mogłyby zakłócać rzeczywisty wynik dotyczący prężności dzieci oraz zachowań dysfunkcyjnych i problemowych występujących w rodzinach.

Początkowo zbadano dzieci osób osadzonych z wykorzystaniem wszystkich narzędzi. Średnie i odchylenia standardowe uzyskane przez tę grupę w zakresie zachowań dysfunkcyjnych obecnych w rodzinie oraz prężności były kryteriami doboru dzieci i młodzieży do I grupy kontrolnej, która różni się od grupy dzieci osób osadzonych jedynie brakiem inkarceracji ojca. Konflikt z prawem rodziców jest jednym z czynników predysponujących do rozwoju zaburzeń zachowania [17]. Zastosowanie testu Kruskala-Wallisa oraz testu *post hoc* Dunna potwierdziło, że grupa kryterialna i I grupa kontrolna nie różnią się między sobą pod względem nasilenia występowania dysfunkcji w rodzinie oraz prężności dzieci (tab. 3).

Tabela 3. Różnice między badanymi grupami pod względem zachowań problemowych/dysfunkcyjnych w rodzinie i prężności dzieci

	Grupy	N	M _{rang}	H Kruskala-Wallisa	df	p	post hoc
Prężność dzieci	dzieci więźniów (1)	72	101,06	22,029	2	0,000	1 > 3 2 > 3
	I grupa kontrolna (2)	76	111,68				
	II grupa kontrolna (3)	98	149,16				
Zachowania problemowe w rodzinie	dzieci więźniów (1)	72	152,94	127,40	2	0,000	1 > 3 2 > 3
	I grupa kontrolna (2)	76	175,50				
	II grupa kontrolna (3)	98	61,55				

Reasumując, pierwszą grupę kontrolną tworzą dzieci z rodzin pełnych, gdzie poziom prężności dzieci i nasilenie zachowań dysfunkcyjnych/problemowych w rodzinach są zbliżone do poziomu i nasilenia tych wymiarów u dzieci osób osadzonych. Z kolei II grupę kontrolną tworzą dzieci, które cechują się istotnie niższym

nasileniem zachowań problemowych, a także istotnie wyższym poziomem prężności w porównaniu z dziećmi inkarcerowanych ojców i dziećmi z I grupy kontrolnej.

Wyniki badań

Na początku zostaną zaprezentowane analizy różnic między: (1) dziećmi ojców pozbawionych wolności, (2) dziećmi z rodzin pełnych z dysfunkcjami (I grupa kontrolna) oraz (3) dziećmi z rodzin bez dysfunkcji (II grupa kontrolna). Następnie zostaną przedstawione analizy różnic międzygrupowych w obrębie każdej z grup.

Różnice międzygrupowe

W tabeli 4 zawarto średnie arytmetyczne oraz odchylenia standardowe dla poszczególnych kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych dotyczących wszystkich badanych grup dzieci. Oceny występowania i nasilenia zaburzeń u dzieci dokonali rodzice bądź opiekunowie prawni dzieci i młodzieży z poszczególnych grup przez wypełnienie kwestionariusza dla rodziców (*Child Behavioral Checklist* – CBCL).

Tabela 4. Statystyki opisowe dla poszczególnych kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych dzieci więźniów i dzieci z grup kontrolnych mierzonych z zastosowaniem kwestionariusza dla rodziców (CBCL)

		Dzieci więźniów				Dzieci z rodzin pełnych z dysfunkcjami (grupa kontrolna I)				Dzieci z rodzin bez dysfunkcji (grupa kontrolna II)			
		Chłopcy		Dziewczęta		Chłopcy		Dziewczęta		Chłopcy		Dziewczęta	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
CBCL	Wycofanie	2,89	2,73	4,57	3,35	2,22	2,14	2,27	2,39	0,9	1,16	1,13	1,55
	Skargi somatyczne	1,92	2,11	3,26	3,42	1,75	2,08	2,54	2,76	0,97	1,22	1,58	1,72
	Lęk i depresja	5,0	5,46	7,06	6,43	2,87	2,85	3,54	3,38	1,35	2,18	2,04	2,23
	Problemy społeczne	2,62	2,78	2,66	2,3	1,66	2,1	0,86	1,11	0,71	1,13	0,91	1,31
	Zaburzenia myślenia	0,62	1,11	1,74	1,96	0,72	1,25	0,52	0,95	0,22	0,62	0,29	0,74
	Zaburzenia uwagi	7,16	5,46	6,23	4,21	4,37	3,89	2,64	2,25	1,52	1,96	2,03	2,39
	Niedostosowanie	6,13	6,15	6,71	7,27	3,47	4,024	1,59	1,7	1,1	2,01	0,94	1,33
	Agresja	13,57	11,34	13,17	8,77	7,44	6,74	4,43	4,43	2,22	3,05	3,58	3,55
	Zaburzenia internalizacyjne	9,65	8,48	14,31	11,0	6,81	5,91	8,20	7,24	3,19	3,63	4,73	4,29
	Zaburzenia eksternalizacyjne	19,7	16,86	19,88	15,67	10,91	10,4	6,02	5,92	3,29	4,87	4,52	4,61
	Wynik całkowity zachowań problemowych	77,22	31,02	82,03	31,97	64,34	26,04	67,29	23,67	42,1	18,99	45,33	18,94

Analiza wartości statystyk opisowych dotyczących badanych grup wskazuje, że najwyższą średnią w zakresie wyniku całkowitego zachowań problemowych uzyskały dziewczęta, których ojcowie przebywają w izolacji penitencjarnej ($M = 82,03$; $SD = 31,97$), a także chłopcy z tej samej grupy ($M = 77,22$; $SD = 31,02$). Z kolei najniższy poziom nasilenia zaburzeń (w zakresie wyniku całkowitego) – zgodnie z oczekiwaniami – ujawnili chłopcy i dziewczęta z rodzin, w których zachowania dysfunkcyjne/problemowe nie występują bądź są na niskim poziomie (II grupa kontrolna). Co ciekawe, wynik dziewcząt, których ojcowie przebywają w placówkach penitencjarnych, w większości kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych jest wyższy aniżeli wynik chłopców w tej samej sytuacji. Wniosek ten dotyczy następujących kategorii zaburzeń: wycofanie, skargi somatyczne, lęk i depresja, problemy społeczne, zaburzenia myślenia, niedostosowanie, zaburzenia internalizacyjne oraz zaburzenia eksternalizacyjne. Wyjątkiem są zaburzenia uwagi i agresja. Ponadto wartości średnich arytmetycznych dla dziewcząt i chłopców, których ojcowie przebywają w zakładach karnych/aresztach śledczych, są zdecydowanie wyższe w porównaniu z wartościami średnich uzyskanych przez 2 grupy kontrolne w zakresie wszystkich kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych.

Zastosowanie jednoczynnikowej analizy wariancji pozwoliło oszacować, czy ujawnione różnice między średnimi uzyskanymi przez badane grupy były statystycznie istotne. Do porównań wielokrotnych użyto testu *post hoc* Gamesa-Howella, który znajduje zastosowanie w wypadku porównań grup nierównolicznych i przy braku spełnienia założenia o homogeniczności wariancji [18]. Wyniki analizy wariancji prezentuje tabela 5.

Tabela 5. Różnice między chłopcami z trzech grup, tj. dzieci więźniów (1), I grupy kontrolnej (2) oraz II grupy kontrolnej (3), pod względem kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych w ocenie rodziców, dokonanej z zastosowaniem kwestionariusza CBCL (*Child Behavioral Checklist*)

Kategoria	Grupy	df	F	p	Test Gamesa-Howella
Wycofanie	1	2	7,322	0,001	1 > 3 2 > 3
	2	97			
	3	99			
Skargi somatyczne	1	2	2,396	n.i.	
	2	97			
	3	99			
Lęk i depresja	1	2	7,566	0,001	1 > 3
	2	97			
	3	99			
Problemy społeczne	1	2	6,603	0,002	1 > 3
	2	97			
	3	99			

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

Zaburzenia myślenia	1	2	2,003	n.i.	
	2	97			
	3	99			
Zaburzenia uwagi	1	2	15,736	0,000	1 > 2
	2	97			1 > 3
	3	99			2 > 3
Niedostosowanie	1	2	10,646	0,000	1 > 3
	2	97			2 > 3
	3	99			
Agresja	1	2	16,804	0,000	1 > 2
	2	97			1 > 3
	3	99			2 > 3
Zaburzenia internalizacyjne	1	2	8,378	0,000	1 > 3
	2	97			2 > 3
	3	99			
Zaburzenia eksternalizacyjne	1	2	15,530	0,000	1 > 2
	2	97			1 > 3
	3	99			2 > 3
Zachowania problemowe: wynik całkowity	1	2	15,330	0,000	1 > 3
	2	97			2 > 3
	3	99			

Chłopcy, których ojcowie przebywają w placówce penitencjarnej, charakteryzują się istotnie wyższym nasileniem zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych aniżeli chłopcy z rodzin, gdzie nie występują zachowania dysfunkcyjne/problemowe (II grupa kontrolna), w zakresie takich kategorii, jak: wycofanie, lęk i depresja, problemy społeczne, zaburzenia uwagi, niedostosowanie, agresja, zaburzenia internalizacyjne, zaburzenia eksternalizacyjne oraz wynik całkowity zachowań problemowych. Wyjątkiem są skargi somatyczne i zaburzenia myślenia, w których zakresie nie wystąpiły między badanymi grupami różnice istotne statystycznie. Chłopcy, których ojcowie znajdują się w izolacji penitencjarnej, ujawnili ponadto istotnie wyższy poziom nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych w zakresie takich kategorii, jak: zaburzenia uwagi, agresja oraz zaburzenia eksternalizacyjne, w porównaniu z grupą chłopców z rodzin pełnych o podobnym poziomie zachowań dysfunkcyjnych występujących w rodzinie i podobnym poziomie prężności.

Wyniki analiz dotyczących różnic między dziewczętami z badanych grup, tj. dzieci więźniów (1), I grupy kontrolnej (2) oraz II grupy kontrolnej (3), pod względem kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych w ocenie rodziców zostały zaprezentowane w tabeli 6.

Tabela 6. Różnice między dziewczętami z trzech grup, tj. dzieci więźniów (1), I grupy kontrolnej (2) oraz II grupy kontrolnej (3), pod względem kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych w ocenie rodziców, dokonanej z zastosowaniem kwestionariusza CBCL (*Child Behavioral Checklist*)

Kategorie	Grupy	df	F	p	Test Gamesa-Howella
Wycofanie	1	2	24,614	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			2 > 3
Skargi somatyczne	1	2	5,351	0,006	1 > 3
	2	143			
	3	145			
Lęk i depresja	1	2	18,586	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			2 > 3
Problemy społeczne	1	2	17,121	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			
Zaburzenia myślenia	1	2	17,458	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			
Zaburzenia uwagi	1	2	25,460	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			
Niedostosowanie	1	2	28,750	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			
Agresja	1	2	38,233	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			
Zaburzenia internalizacyjne	1	2	19,904	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			2 > 3
Zaburzenia eksternalizacyjne	1	2	37,263	0,000	1 > 2
	2	143			1 > 3
	3	145			1 > 3

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

Zachowania problemowe: wynik całkowity	1	2	29,169	0,000	1 > 3 2 > 3
	2	143			
	3	145			

Dziewczęta, których ojcowie przebywają w warunkach izolacji penitencjarnej, ujawniły istotnie statystycznie wyższy poziom nasilenia zaburzeń behawioralno-emocjonalnych aniżeli dziewczęta współtworzące obie grupy kontrolne. W szczególności dotyczy to: wycofania, lęku i depresji, problemów społecznych, zaburzeń myślenia, zaburzeń uwagi, niedostosowania, agresji, zaburzeń internalizacyjnych, zaburzeń eksternalizacyjnych. Wyjątkiem są skargi somatyczne i całkowity wynik zachowań problemowych – pod tym względem dziewczęta, których ojcowie przebywają w zakładach karnych/aresztach śledczych, nie różnią się od dziewcząt z rodzin o podobnym poziomie zachowań dysfunkcyjnych/problemowych występujących w rodzinie (I grupa kontrolna).

Hipoteza badawcza H_1 zakładająca, że poziom nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych dzieci osób osadzonych jest istotnie wyższy we wszystkich kategoriach zaburzeń w porównaniu z ich rówieśnikami z rodzin pełnych, potwierdziła się niemalże we wszystkich kategoriach zaburzeń. Wniosek ten dotyczy zarówno dziewcząt, jak i chłopców.

Różnice międzypłciowe

Analiza różnic międzypłciowych została przeprowadzona w obrębie każdej z 3 badanych grup osobno. Szczegółowe dane zostały zawarte w tabeli 7.

Tabela 7. Różnice międzypłciowe w zakresie poszczególnych kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych w obrębie 3 badanych grup: dzieci osób osadzonych (1), I grupy kontrolnej (2) oraz II grupy kontrolnej (3) (1 – chłopcy; 2 – dziewczęta)

	Kategorie	Płeć	N	M_{rang}	U Manna-Whitneya	Z	p
Dzieci więźniów	Wycofanie	1	37	31,23	452,500	-2,214	0,027
		2	35	42,07			
	Skargi somatyczne	1	37	33,09	521,500	-1,455	n.i.
		2	35	40,10			
	Lęk i depresja	1	37	33,80	547,500	-1,133	n.i.
		2	35	39,36			
	Problemy społeczne	1	37	35,18	598,500	-0,559	n.i.
		2	35	37,90			
	Zaburzenia myślenia	1	37	30,36	420,500	-2,843	0,004
		2	35	42,99			
	Zaburzenia uwagi	1	37	37,39	614,500	-0,373	n.i.
		2	35	35,56			

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

Dzieci więźniów	Niedostosowanie	1	37	37,15	623,500	-0,272	n.i.
		2	35	35,81			
	Agresja	1	37	35,99	628,500	-0,214	n.i.
		2	35	37,04			
	Zaburzenia internalizacyjne	1	37	32,31	492,500	-1,750	n.i.
		2	35	40,93			
Zaburzenia eksternalizacyjne	1	37	36,27	639,000	-0,096	n.i.	
	2	35	36,74				
Wynik całkowity zachowań problemowych	1	37	34,91	588,500	-0,665	n.i.	
	2	35	38,19				
I grupa kontrolna	Wycofanie	1	32	38,80	694,500	-,102	n.i.
		2	44	38,28			
	Skargi somatyczne	1	32	34,66	581,000	-1,320	n.i.
		2	44	41,30			
	Lęk i depresja	1	32	35,73	615,500	-0,940	n.i.
		2	44	40,51			
	Problemy społeczne	1	32	42,38	580,000	-1,387	n.i.
		2	44	35,68			
	Zaburzenia myślenia	1	32	40,23	648,500	-0,702	n.i.
		2	44	37,24			
	Zaburzenia uwagi	1	32	43,73	536,500	-1,779	n.i.
		2	44	34,69			
	Niedostosowanie	1	32	44,44	514,000	-2,040	0,041
		2	44	34,18			
	Agresja	1	32	44,19	522,000	-1,924	n.i.
		2	44	34,36			
	Zaburzenia internalizacyjne	1	32	35,89	620,500	-0,881	n.i.
		2	44	40,40			
Zaburzenia eksternalizacyjne	1	32	44,31	518,000	-1,962	0,050	
	2	44	34,27				
Wynik całkowity zachowań problemowych	1	32	35,80	617,500	-0,910	n.i.	
	2	44	40,47				
II grupa kontrolna	Wycofanie	1	31	47,19	967,000	-0,583	n.i.
		2	67	50,57			
	Skargi somatyczne	1	31	43,42	850,000	-1,508	n.i.
		2	67	52,31			
	Lęk i depresja	1	31	40,89	771,500	-2,102	0,036
		2	67	53,49			
	Problemy społeczne	1	31	46,90	958,000	-0,686	n.i.
		2	67	50,70			
	Zaburzenia myślenia	1	31	47,94	990,000	-0,576	n.i.
		2	67	50,22			

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

II grupa kontrolna	Zaburzenia uwagi	1	31	45,90	927,000	-0,878	n.i.
		2	67	51,16			
	Niedostosowanie	1	31	48,50	1007,500	-0,258	n.i.
		2	67	49,96			
	Agresja	1	31	41,94	804,000	-1,822	n.i.
		2	67	53,00			
	Zaburzenia internalizacyjne	1	31	41,24	782,500	-1,967	0,049
		2	67	53,32			
	Zaburzenia eksternalizacyjne	1	31	43,19	843,000	-1,510	n.i.
		2	67	52,42			
	Wynik całkowity zachowań problemowych	1	31	47,58	979,000	-0,455	n.i.
		2	67	50,39			

W grupie dzieci inkarcerowanych ojców różnice istotne statystycznie między chłopcami a dziewczętami ujawniły się w zakresie dwóch kategorii zaburzeń: wycofania oraz zaburzeń myślenia. W ocenie rodziców zatem to dziewczęta charakteryzują się wyższym poziomem wycofania oraz zaburzeń myślenia. W wypadku pozostałych kategorii zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych różnice między chłopcami a dziewczętami okazały się statystycznie nieistotne.

W grupie młodzieży z rodzin pełnych o zbliżonym do grupy dzieci więźniów poziomie zachowań dysfunkcyjnych występujących w rodzinach również jedynie dwie kategorie zaburzeń różnicują chłopców i dziewczęta, są to: niedostosowanie oraz zaburzenia eksternalizacyjne. Okazało się, że to chłopcy przejawiają wyższy poziom nasilenia zachowań świadczących o niedostosowaniu oraz wyższy poziom zaburzeń eksternalizacyjnych. Pozostałe kategorie zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych nie różnicują chłopców i dziewcząt w obrębie tej grupy.

I wreszcie w grupie dzieci i młodzieży, które tworzyły II grupę kontrolną (niski poziom nasilenia zachowań dysfunkcyjnych w rodzinie), różnice statystycznie istotne między chłopcami a dziewczętami ujawniły się w zakresie lęku i depresji oraz zaburzeń internalizacyjnych. W obu wypadkach wyższy poziom nasilenia tych zachowań cechował dziewczęta. Pozostałe kategorie zaburzeń nie różnicują chłopców i dziewcząt.

Hipoteza H_2 potwierdziła się częściowo, ponieważ tylko w grupie II (z rodzin pełnych bez dysfunkcji) dziewczęta mają wyższy poziom zachowań internalizacyjnych niż chłopcy. Z kolei w grupie I (z rodzin pełnych, o podobnym stopniu nasilenia dysfunkcji w rodzinie i poziomie prężności jak u dzieci więźniów) poziom zaburzeń eksternalizacyjnych jest wyższy u chłopców. W grupie dzieci inkarcerowanych ojców nie ujawniono różnic między badanymi grupami w zakresie ogólnego wyniku zachowań internalizacyjnych i eksternalizacyjnych, a jedynie w zmiennej wycofanie.

Dyskusja

Z analiz European Network for Children of Imprisoned Parents (EUROCHIPS) wynika, że w samej Unii Europejskiej liczba dzieci więźniów wynosi około 800 tys., z czego ponad 117 tys. (około 15%) mieszka w Polsce. Jednak liczba ta może być

znacznie większa [19]. W Polsce, jak również w wielu innych krajach, nie są bowiem prowadzone rejestry dzieci osób odbywających karę pozbawienia wolności [20]. Wiemy, że dzieci osób osadzonych to populacja szczególnie wrażliwa (*vulnerable population*) [21], która wymaga większej uwagi. Niestety w Polsce problematyka ta nie spotkała się z szerszym zainteresowaniem badaczy.

Poziom nasilenia zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych dzieci inkarcerowanych ojców okazał się istotnie wyższy we wszystkich kategoriach zaburzeń w porównaniu z ich rówieśnikami z rodzin pełnych. Tego rezultatu można było oczekiwać, gdyż wejście w konflikt z prawem rodziców, jak dowiodły badania [17], jest jednym z czynników predysponujących do rozwoju zaburzeń zachowania. Dzieci więźniów jednak przejawiają wyższy poziom zaburzeń behawioralnych i emocjonalnych aniżeli dzieci z rodzin o podobnym poziomie nasilenia zachowań dysfunkcyjnych w rodzinie oraz o zbliżonej prężności w zakresie takich kategorii zaburzeń, jak: zaburzenia uwagi, agresja oraz zaburzenia eksternalizacyjne (w grupie chłopców) oraz wycofanie, lęk i depresja, problemy społeczne, zaburzenia myślenia, zaburzenia uwagi, niedostosowanie, agresja, zaburzenia internalizacyjne oraz zaburzenia eksternalizacyjne (w grupie dziewcząt). Wyniki badań wskazują zatem, że dodatkowym czynnikiem nasilającym zaburzenia behawioralne i emocjonalne jest inkarceracja rodzica. Wniosek ten dotyczy przede wszystkim dziewcząt, w których wypadku istotnie wyższy poziom nasilenia zaburzeń ujawnił się prawie w każdej kategorii zaburzeń (z wyjątkiem skarg somatycznych). Wyniki badań własnych pozwalają przypuszczać, że inkarceracja rodzica dotyka bardziej dziewczęta niż chłopców. Innymi słowy, to dziewczęta ponoszą większe koszty psychiczne w porównaniu z chłopcami, choć niewątpliwie wymaga to dalszych badań.

Wyniki badań własnych są spójne z wynikami badań Kinnera i wsp. [2], którzy również wykazali, że dzieci więźniów przejawiają wyższy poziom zaburzeń internalizacyjnych i eksternalizacyjnych, a także z ustaleniami innych badaczy na temat zwiększonego ryzyka wystąpienia trudności emocjonalnych i społecznych (*emotional and social difficulties*) u dzieci w takiej sytuacji [22–24].

Druga z hipotez zakładała, że chłopcy charakteryzują się wyższym poziomem nasilenia zaburzeń eksternalizacyjnych aniżeli dziewczęta, z kolei dziewczęta ujawniają wyższy poziom zachowań internalizacyjnych w porównaniu z chłopcami. Ta hipoteza została potwierdzona częściowo. Dziewczęta z grupy kryterialnej (dzieci więźniów) ujawniły wyższy poziom wycofania niż chłopcy z tej grupy. W wypadku pozostałych kategorii zaburzeń różnice okazały się statystycznie nieistotne. Chłopcy z pierwszej grupy kontrolnej przejawiają wyższy poziom niedostosowania i zaburzeń eksternalizacyjnych aniżeli dziewczęta. Z kolei dziewczęta z drugiej grupy kontrolnej przejawiają wyższy poziom zaburzeń internalizacyjnych oraz lęku i depresji niż chłopcy z tejże grupy. Zbliżone wnioski prezentowali też inni autorzy [2].

W przyszłości warto byłoby uwzględnić w badaniach większą liczbę dzieci osób osadzonych, co w prezentowanym projekcie badawczym stanowiło ograniczenie w zastosowaniu bardziej zaawansowanych technik statystycznych.

Piśmiennictwo

1. Achenbach TM. *Manual for the Child Behaviour Checklist/4–18 and 1991 profile*. Burlington: University of Vermont Department of Psychiatry; 1991.
2. Kinner SA, Alati R, Najman JM, Williams GM. *Do paternal arrest and imprisonment lead to child behavior problems and substance use? A longitudinal analysis*. J. Child Psychol. Psychiatry 2007; 48(11): 1148–1156.
3. Kjellstrand J, Yu G, Eddy JM, Clark M. *Children with incarcerated parents and developmental trajectories of internalizing problems across adolescence*. Am. J. Crim. Justice 2019; 45(1): 48–69.
4. Kjellstrand J, Yu G, Eddy JM, Martinez CR. *Developmental trajectories of externalizing behavior across adolescence*. Crim. Justice Behav. 2018; 45(11): 1742–1761.
5. Slaughter J, Davis JB, Nagoshi C. *Effects of paternal incarceration on father involvement on child behavior outcomes at middle childhood*. J. Child Fam. Stud. 2019; 28(12): 2891–2900.
6. Vera J, Granero R, Ezepeleta L. *Father's and mother's perceptions of parenting styles as mediators of the effects of parental psychopathology on antisocial behavior in outpatient children and adolescents*. Child Psychiatry Hum. Dev. 2012; 43(3): 376–392.
7. Gutman LM, Sameroff AJ, Cole R. *Academic growth curve trajectories from 1st grade to 12th grade: Effects of multiple social risk factors and preschool child factors*. Dev. Psychol. 2003; 39(4): 777–790.
8. Kołakowski A. *Kliniczny obraz zaburzeń zachowania*. W: Kołakowski A. *Zaburzenia zachowania u dzieci. Teoria i praktyka*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne; 2016. S. 15–63.
9. Dzielska A, Kowalewska A. *Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu*. Studia BAS 2014; 2(38): 139–168.
10. Ogińska-Bulik N, Juczyński Z. *Prężność u dzieci i młodzieży, charakterystyka i pomiar – polska skala SPP 18*. Pol. Forum Psychol. 2011; 16(1): 7–28.
11. Wolańczyk T. *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży w Polsce*. Warszawa: Akademia Medyczna; 2002.
12. Davydow DM, Stewart R, Ritchie K, Chaudieu I. *Resilience and mental health*. Clin. Psychol. Rev. 2010; 30(5): 479–495.
13. Xu J, Ou L. *Resilience and quality of life among Wenchuan earthquake survivors: The mediating role of social support*. Public Health 2014; 128(5): 430–437.
14. Ogińska-Bulik N, Juczyński Z. *Skala Pomiaru Prężności (SPP-25)*. Now. Psychol. 2008; 3: 39–56.
15. Hornowska E. *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Scholar; 2001.
16. Lawshe C. *A quantitative approach to content validity*. Pers. Psychol. 1975; 28(4): 563–575.
17. Wasserman GA, Miller LS, Pinner E, Jaramillo B. *Parenting predictors of early conduct problems in urban, high-risk boys*. J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry 1996; 35(9): 1227–1236.
18. Field AP. *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications; 2005.
19. Martynowicz A. *Sytuacja dzieci, których rodzice odbywają karę pozbawienia wolności*. The Danish Institute for Human Rights, European Network for Children of Imprisoned Parents, University of Ulster and Bambinisenzasbarre; 2011.
20. Kacprzak A. *Dzieci osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Przegląd badań i analiz problematyki*. W: Warzywoda-Kruszyńska W red. *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; 2012.

21. Johnson E, Arditti J, McGregor C. *Risk, protection, and adjustment among youth with incarcerated and nonresident parents: A mixed-methods study*. J. Child Fam. Stud. 2018; 27(6): 1914–1928.
22. Eddy JM, Poehlmann J. *Children of incarcerated parents: A handbook for researchers and practitioners*. Washington, DC: Urban Institute Press; 2010.
23. Kjellstrand JM, Eddy J. *Mediators of the effect of parental incarceration on adolescent externalizing behaviors*. J. Community Psychol. 2011; 39(5): 551–565.
24. Murray J, Farrington DP, Sekol I, Olsen RF. *Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: A systematic review*. Campbell Syst. Rev. 2009; 5(1): 1–105.

Adres: Aneta Domżańska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji
Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji
e-mail: a.domzalska2@uw.edu.pl

Otrzymano: 6.11.2020

Zrecenzowano: 13.03.2021

Otrzymano po poprawie: 8.04.2021

Przyjęto do druku: 17.09.2021